

ПОНЯТТЯ «ІДІОМА» І «ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ» – СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ РОЗУМІННІ

У статті пропонуються основні лінгвістичні інтерпретації термінів «ідіома» та «фразеологічна одиниця» у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. Окрім цього, наводяться критерії, за якими можна ідентифікувати сталі словесні вирази.

Ключові слова: ідіоматичність, ідіома, фразеологічна одиниця, фразема, лексемні та семемні ідіоми, псевдо-ідіома, квазі-фразема, сталий вираз.

В статье предлагаются основные лингвистические интерпретации терминов «идиома» и «фразеологическая единица» в отечественной и зарубежной лингвистике. Кроме того, приводятся критерии, за которыми можно идентифицировать стойкие словесные выражения.

Ключевые слова: идиоматичность, идиома, фразеологическая единица, фразема, лексемные и семемные идиомы, псевдо-идиома, квази-фразема, стойкое выражение.

The article deals with the main linguistic interpretations of the terms «idiom» and «phraseological unit» in the linguistics of our country and abroad. In addition to the distinctive criteria for set expressions are adduced.

Key words: idiomaticity, idiom, phraseological unit, phraseme, lexemic and sememic idioms, pseudo-idiom, quasi-phraseme, set expression.

Фразеологізми завжди привертали увагу лінгвістів, саме тому склалася тривала традиція вивчення фразеологічних одиниць (за рубежом – Ш. Баллі, 1905, 1909; Ф. Зайлер, 1922; Л. П. Сміт, 1925; М. Халлідей, 1966; Б. Фрейзер, 1970; А. Маккай, 1972; Р. Хонік, 1980; Ч. Філлмор, 1988; Д. Сінклер, 1991; Ч. Фернандо, 1994; Р. Мун, 1998; П. Ховарс, 1996, 2002, 2006; А. Урей, 1999, 2000, 2002, 2008, 2011; у вітчизняній лінгвістиці – С. Д. Поливанов, 1928; В. В. Виноградов, 1946, 1947, 1953; М. М. Шанський, 1963; Н. М. Амосова, 1963; В. Л. Архангельський, 1964; А. В. Кунін, 1970; В. М. Телія, 1966, 1981, 1996, 2006; В. Г. Гак, 1971, 1977; І. О. Мельчук, 1968, 1984, 1997, 2007 та ін.), особливо у сфері лексикології та лексикографії. Попри те, все ще немає однозначного визначення предмету фразеології.

Метою статті є розмежування лінгвістичної інтерпретації понять «фразеологічна одиниця» та «ідіома».

Термінологія у сфері фразеології відрізняється: у вітчизняній лінгвістиці віддають перевагу термінам «фразеологічна одиниця», «фразеологізм» та «фразема», а в зарубіжній – «idiom», «collocation» або «set phrase». Нині проблема визначення та класифікації фразеологізмів, а також їхня інтеграція в теоретичні дослідження та практичні застосування має глибокий вплив на дослідників та на їхні програми в багатьох лінгвістичних дисциплінах та у навчанні

мови. Однак цей вплив несповна усвідомлений та оцінений чи, навіть, обдуманий з точки зору термінології. Цей факт є небажаним не тільки через те, що досить часто нелегко розпізнати сфери, де дослідження фразеології залишили сліди, але й через те, що виникають збіги у твердженнях, концепціях та висновках, котрі менш прозорі, ніж хотілося б [6, с. 3]. Історію дослідження сталих виразів можна умовно поділити на англо-американську та континентальну лінгвістичні традиції. Зважаючи на той факт, що за рубежом майже не використовується термін «фразеологічна одиниця», а натомість – «ідіома», ми будемо надалі використовувати ці терміни, порівнюючи їх.

Термін «ідіома» у лінгвістиці може вживатися у широкому та вузькому розумінні. У «вузькому» розумінні ідіома – стала, семантично непрозора чи метафорична одиниця або ж, за традицією, «із значення частин якої не виводиться її значення» наприклад: *kick the bucket* або *spill the beans*. У «широкому» розумінні ідіома – це загальний термін для багатьох видів полілексемних одиниць, незалежно від того, чи вони є семантично «непрозорими» [8, с. 4]. Зауважмо, що А. Маккай використовує цей термін для всіх некомпозитних поліморфемних лексичних одиниць, таких як *blackbird*, а також для словосполучень та конструкцій, що утворюються вільно. Його вчення про ідіоми

побудовано навколо класифікації лексичних одиниць на ідіоми (idioms) та не ідіоми (non-idioms). Цей дихотомічний поділ не допускає градації, але він включає визначення двох якісно відмінних видів ідіом: ідіом кодування (idioms of encoding) та декодування (idioms of decoding), які є об'єктом лексико-граматики та семантики відповідно [7, с. 24]. Ідіоми кодування це – «фразеологічні ідіоми», що включають переваги та обмеження словосполучень, як от використання *at* у словосполученні *he drove at 70 m. p. h.* Ідіоми декодування це – дезорієнтуючі «лексичні кластери» такі як *hot potato* та *fly off the handle*, котрі за своєю природою теж є ідіомами кодування. Зосереджуючи увагу на останніх, А. Маккай аналізує їх у світлі стратифікаційної моделі мови (stratificational model of language), за С. Лембом, як такі, що належать до однієї із двох «ареалів ідіоматики» англійської мови: лексемного та семемного [7, с. 117]. У широкому розумінні лексемні ідіоми – це об'єкт лексико-граматики та семантики, тоді як семемні – прагматики та психології (socioculture). Фразові дієслова, «чисті» ідіоми такі як *spill the beans* та складні слова із «непрозорим» значенням як от *forefinger* чи *blackbird* є прикладами лексемних ідіом. Прислів'я та шаблонні привітання (formulaic greetings) – приклади семемних ідіом. Далі А. Маккай класифікує лексемні ідіоми за поверхневою структурою. Однак він ставиться скептично до поєднань типу *to and fro* та *hue and cry*, які мають у своєму складі специфічну одиницю, і тому лінгвіст називає їх «псевдо-ідіомами», оскільки у їх складі бракує необхідної двозначності (essential ambiguity) чи дезінформуючого чинника, які характерні для справжніх ідіом. Ч. Фернандо та Р. Флауелл стверджують, що для праць А. Маккай характерні недоліки, а саме, намагаючись класифікувати ідіоми, він не звертає належної уваги на інші види проблемних словосполучень (колокацій), до того ж інколи досить складно відстежити деякі із характерних ознак ідіом, на які він вказує [5, с. 8].

Ч. Хокет сприймає термін «ідіома» у ще ширшому розумінні. Він називає ідіомами навіть ті одиничні морфеми, значення яких не відстежується. Досліджуючи поняття «слова», він започатковує редуційну модель лексикону з усіма мінімальними елементами. Розглядаючи форму ідіом, Ч. Хокет наполягає на тому, що вони бувають контекстуальними (contextual) та екзистенціальними (existential), окрім того, науковець відносить ідіоми до семіотичних систем, а не до мови. Його судження цікаве своїм непохитним баченням композитності чи іншими словами одиниць, розширенням ідіоми до більших структур, таких як речення, доказами, що ідіоми не обмежуються лише переліком виразів у словнику, але можуть виникати із дискурсивних ситуацій [8, с. 10].

Ч. Хокет використовує єдиний критерій для визначення та ідентифікації ідіоми: «Значення ідіоми не є композиційною функцією (compositional function) її складових частин». А. Маккай використовує п'ять критерій: морфологічна композиційність,

можливість буквальної інтерпретації значення ідіоми, непрозорість (двозначність), семантична непрогнозованість та сталість форми (institutionalisation). Результатом використання багатьох критеріїв є те, що визначення ідіоми за А. Маккаєм експліцитніше та його визначення форм ідіом більш селективні, ніж за Ч. Хокетом. Посилаючись на Ч. Фернандо та Р. Флауелла, можна стверджувати, що існують різні типи ідіоматичності, які корелюють із різними категоріями ідіом [5, с. 29]. Отже, якщо керуватися більшою кількістю критеріїв при відборі ідіом, то існує більша вірогідність залишити поза увагою неідіоматичні вирази та сконцентруватися на тих, що володіють однією і більше характерними рисами ідіом.

Ми схиляємося до визначення ідіоми, яке належить Ч. Фернандо та Р. Флауеллу: «Ідіома це – морфо-синтаксичний феномен, ключовою властивістю якого є асиметрія між значенням та синтаксичною будовою» [5, с. 33]. Стосовно мноморфемних форм, таких як : *gay, croak, bastard, swine, lemon* і т. п., які вживаються як у буквальному, так і в переносному (nonliteral) значенні, і котрі мають певне відношення до ідіоматичності, то слід вважати, що вони володіють нечітким рівнем ідіоматичності. Зважаючи на зазначені вище обставини, до ідіом варто відносити одиниці, до складу яких входить дві та більше вільних морфем.

Далі ми звертаємося до доробку вітчизняних лінгвістів, щоб визначити їхнє розуміння терміну «фразеологічна одиниця», «фразеологізм» чи «фразама». Дослідження фразеологічних одиниць (далі – ФО) беруть свій початок саме у працях лінгвістів колишнього радянського простору, і їхні відкриття мають значний вплив навіть у межах західної мовознавчої школи. У вітчизняній лінгвістиці, в залежності від концепції, термін «фразеологізм» може використовуватися для визначення підкатегорії, котра вважається ідіомою в зарубіжній лінгвістиці або ж як загальний термін, що об'єднує сталі словесні комплекси будь-якого типу (інколи за винятком прислів'їв). Розрізняють фразеологізми у «вузькому» [О. І. Молотков, В. П. Жуков, Н. М. Амосова, І. І. Чернишова, І. С. Торопцев та ін.] та в «широкому» [В. А. Архангельский, А. В. Кунін, А. Г. Назарян, А. Д. Райхштейн, Н. М. Шанский, та ін.] розумінні: у «вузькому» розумінні характерною рисою фразеологізму є ідіоматичність, а в «широкому» – до ФО належать словосполучення, прислів'я та тексти, що відтворюються за формулою (formula-based texts) [4, с. 11]. Іноді ФО у вузькому значенні це – ті, що коротші за речення, а в широкому – ФО, що володіють ознаками, характерними для речення.

Як відомо, академік В. В. Виноградов зробив чималий вклад у теоретичну базу «нерозкладних словосполучень», виходячи із його фразеологічної теорії, «фразеологічні одиниці» – це «стійкі» словесні комплекси, що протиставлені «вільним» синтаксичним словосполученням як готові мовні утворення, які лише відтворюються у процесі мовлення [1, с. 4]. За В. В. Виноградовим,

конституальною властивістю ФО служить семантична цілісність або нерозкладність її складових компонентів; результатом чи формою прояву внутрішньої семантичної цілісності ФО служить певне лексичне (а не граматичне) значення цілої одиниці або її компонента; семантична цілісність компонентів передбачає сталість їх лексичного складу, а подекуди і їх морфологічного оформлення та синтаксичної організації; є три ступені семантичної цілісності, що визначає три типи ФО – зрощення чи ідіоми, єдності та сполучення. Зауважимо, що достатньо часто використовується термін «фразема». Він може перегукуватися своїм значенням із поняттям ФО чи фразеологізму, а може мати й вужче значення: «... одиниця постійного контексту із фразеологічно зв'язним значенням одного із компонентів; фраземи являють собою один із типів фразеологічних одиниць...» [1, с. 64]. І. О. Мельчук також називає фразами абсолютну більшість фразеологізмів, які він класифікує. Окрім того, лінгвіст розрізняє так звані квазі-фраземи чи квазі-ідіоми, де «окрім значення лексем виразу існує ще «непередбачуване додаткове значення», при цьому жодна із лексем, що складають вираз, не є семантичною домінантою, наприклад: *bacon and eggs* або *start a family*» [3, с. 232]. Однак існують також прихильники терміну «сталий вираз» (*set expression*), зокрема, І. В. Арнольд стверджує, що цей термін найкраще демонструє властивості самої одиниці: «... тому що перший елемент (сталий) вказує на найважливішу характерну ознаку таких одиниць, а саме –

стійкість, їх фіксовану форму... Слово «вираз» відповідає нашій меті, загальний термін, до складу якого входять слова, групи слів та речень так, що *ups and downs* та *that's a horse of another colour* є виразами...» [2, с. 166]. Тож із наведених інтерпретацій досить чітко спостерігається відсутність будь-якої термінологічної єдності між фразеологами.

Отже, розглянувши бачення цієї проблеми як зарубіжними, так і вітчизняними лінгвістами, ми схилиємося до думки, що вже з початку історії дослідження сталих словесних виразів, першовідкривачами якої все-таки, за правом, вважаються вітчизняні лінгвісти, прихильники англо-американської лінгвістичної традиції, беручи до уваги основні постулати саме континентальної лінгвістичної традиції, робили власні відкриття та напрацювання, котрі однак уже впродовж декількох десятиліть перегукуються із напрацюваннями вітчизняних лінгвістів. Попри певні відмінні трактування, все одно в обох лінгвістичних традиціях склалося бачення ФО чи ідіом у «вузькому» та «широкому» розумінні, одноголосно науковці наполягають на тому, що із значення лексем виразу не випливає значення самого фразеологізму, що у цих виразів спостерігається сталість їх форми та семантична цілісність. Зрештою, нічого дивного немає в тому, що погляди мовознавців настільки схожі, вони ж досліджують один і той же предмет, не дивлячись на те, що він має декілька найменувань (ФО, фраземи, сталі вирази, ідіоми і т. п.). Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні структури та семантики ФО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Амосова Н. Н. ; [ред. Л. А. Карпова]. – Ленинград : Изд. Ленинградского университета, 1963. – 208 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1986. – 295 с.
3. Иорданская Л. Н. Смысл и сочетаемость в словаре / Л. Н. Иорданская, И. А. Мельчук ; [под. ред. Е. Н. Саввиной]. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 665 с.
4. H. Burger *Phraseology: an international handbook of contemporary research* / [ed. by Harald Burger ... [et al.]. – Germany : Braunschweig, 2007. – 1183 p.
5. Ch. Fernando *On Idiom: Critical Views And Perspectives* : [Exeter Linguistic Studies, 5 / Fernando Ch. Flavell R]. Exeter : University of Exeter, 1981. – P. 18–48
6. S. Granger *Phraseology: an interdisciplinary perspective* / Sylviane Granger, Fanny Meunier. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2008. – 422 p.
7. Makkai A. *Idiom Structure in English*: [Janua linguarum, Series maior 48 / Makkai A]. – Hague : Mouton, 1972. – 371 p.
8. Moon R. *Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach* : [Oxford studies in lexicography, and lexicology / Rosamund Moon]. – Oxford : Clarendon Press, 1998. – 340 p.

© Негрич Н. Д., 2013

Дата надходження статті до редколегії 28.03.2013 р.

НЕГРИЧ Наталія Дмитрівна – аспірантка кафедри англійської мови факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.

Коло наукових інтересів: фразеологія, дискурсна лінгвістика, наратологія, когнітивна поетика, когнітивна прагматика.